

Kurban Teorileri

Dr. Özer ÇETİN*

Atıf / ©- Çetin, Ö. (2009). Kurban Teorileri, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9 (1), 189-221.

Özet- Geçen yüzyılın başlarından itibaren farklı bilim dallarına mensup bilim adamları kurban konusunda çalışmaya başladılar. Bu çalışmaların çoğunda evrim teorisinin etkileri görülmektedir. Evrim teorisinden etkilenen araştırmacılar kurban ritüelinin kökenine dönük çalışmalar yapmışlar ve konuyla ilgili farklı teoriler geliştirmişlerdir. Kurban konusunda çok sayıda teori vardır. Bunun nedenleri bilim adamlarının farklı bilim dallarına mensup olmaları, değişik kültür ortamlarında araştırmalar yapmaları ve kurbanın karmaşık yapıda olmasıdır. Teoriler kurbanı farklı bakış açılarından ele alarak kurbanın daha iyi anlaşılmasını sağlamışlardır. Bu araştırmada kurban teorilerin en popüler olanlarından bazıları tanıtılacak ve onlara yöneltilen eleştirilere değinilecektir. Bu teoriler hediye teorisi, komünyon teorisi, ilişki teorisi, büyü teorisi, psikanalitik teori, mimetik teori, analitik teori ve arketip teorisidir.

Anahtar Kelimeler- Kurban, teori, kan, hediye, totem, şiddet, büyü, arketip.

Giriş

Kurban teorileri genel olarak teolojik ve bilimsel olmak üzere ikiye ayrılır. Her ne kadar teoriler iki kısma ayrılrsa da bu teorilerin ortak yönleri vardır. Dini teoriler kurban konusunda saygı, şükür, teskin ve kefaret üzerinde yoğunlaşmışlardır.¹ Dinî teorilerinin özünü oluşturan bu kavramlar insan ruhunda var olan bazı duyguları ifade etmektedir. Tanrı'ya karşı

---

* TCZB Balıkesir Fen Lisesi Din Kül.ve Ah.Bil.Öğretmeni. e-posta: oz.64@hotmail.com

¹ Güç, Ahmet, *Çeşitli Dinlerde ve İslâm'da Kurban*, Düşünce Kitabevi, Bursa 2003, s.39

minnettarlık, ondan gelebilecek cezalardan korunma ve işlenen günahlardan arınma gibi duyguların dini davranışlarda oldukça etkin olduğu yapılan bilimsel çalışmalarla doğrulanmıştır. Her ne kadar katı bilimsel yaklaşımlar dini yaklaşımlara yeterince ilgi göstermeseler de dini teorilerin temel kavramları bilimsel teoriler için de önemli olup, bu teorilerin omurgasını oluşturmaktadırlar.

Dinî teorilerle bilimsel teorilerin ayrıldığı noktalar ise yöntem ve referans aldıkları kaynaklardır. Dini teoriler kutsal metinlerden hareketle kurbanı ele almaktadırlar. Bilimsel çalışmalarda ise araştırmacılar bağlı oldukları bilim dalının yöntemleri ile genellikle belli bir alan üzerine yoğunlaşmaktadırlar. Alan araştırmalarından elde edilen verilerden yola çıkan araştırmacılar kurban konusunda teoriler geliştirmektedirler. Bilimsel teorilerde kurbanın dini boyutu ihmal edilip, daha çok psikolojik, sosyolojik ve antropolojik açılardan ele alınmıştır. Bunun yanında bilimsel kurban teorilerinin tümünün bilimsel ilkelere bağlı kalınarak geliştirildiği söylenemez. Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde görüleceği gibi çoğu araştırmacılar entelektüel birikimlerinin verdiği güçle teori geliştirmişlerdir.

Bilimsel teoriler dinî teoriler kadar uzun bir tarihî geçmişe sahip olmayıp, XX. yüzyılın başlarından itibaren ortaya çıkmaya başlamışlardır. Çeşitli bilim dallarının kurbanla ilgilenmesiyle bilim adamları kurbanla ilgili çeşitli fikirler ortaya atmış, evrim teorisinin etkisiyle kurbanın kökenine dair teoriler geliştirmişlerdir. Kurbanın kökenine dair teorilerin sayıca fazla olmasının bazı nedenleri vardır. Kurbanın karmaşık yapıları bir ritüel olması, her teorinin bu karmaşık yapının bir yönünü önemseyip ele alması, teorisyenlerin kendilerine özgü bakış açıları,² farklı bilim alanlarına mensup olmaları, çalıştıkları kültürel ortamların farklılığı başlıca nedenler olarak görülebilir. Teori sayısının fazla olması ise konuyu canlı tutmuş, kurban ritüelinin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlamıştır.

Bu çalışmada dini teoriler kapsam dışı tutularak yalnızca bilimsel teoriler ile sınırlandırılmıştır. Bilimsel teorilerin de tümü ele alınmayıp önemli olanlardan sekiz tanesi ana hatlarıyla tanıtılacak ve bunlara yöneltilen eleştirilere yer verilecektir. Araştırmanın amacı

---

² Feist, Jess, - Feist, Gregory J. , *Theories of Personality*, Sixth Edition, Mcgrow Hill, New York 2006, s.7

kurbanla ilgili bilimsel teorileri tanıtmaktır. Araştırmanın içeriği hediye teorisi, komünyon teorisi, ilişki teorisi, büyü teorisi, psikanalist teori, mimetik teori, analitik teori ve arketip teorisinden oluşmaktadır.

1. Hediye Teorisi

Hediye teorisi, Edward Burnett Tylor tarafından kurbanın kökenine dair geliştirilen ilk teori olma özelliği taşımaktadır. Dinlerde önemli bir yere sahip olan hediye³ teorisinin anahtar kavramıdır. İnsan, günlük hayatta başkalarını etkilemek, onlar tarafından beğenilmek, sevgilerini kazanmak, yaşanmış tatsızlıkları unutturmak, hatayı telafi etmek, karşıdan gelecek bir kötülüğü aza indirmek veya yok etmek için hediye vermektedir. Tylor, günlük hayattaki bu uygulamanın kurban ritüeli için de geçerli olduğunu kabul etmiştir.

Kurbanı tabiatüstü varlıklara sunulan hediye olarak değerlendiren Tylor'un hediye teorisi özetle şöyledir: "Kurban ruhsal varlıkların (tabiatüstü) sevgisini kazanıp, onlardan beklenenleri güvence altına almak veya onlardan gelebilecek kötülüklerin önüne geçmek ya da asgari düzeye indirmek için sunulan özgün bir hediyedir."⁴ Tylor, başlangıç noktasından sonra kurbanın gelişim ve değişimini şöyle açıklamaktadır: "Kurban ilk zamanlar bazı varlıklara çeşitli beklenti ve çekinceler için sunulan bir hediye iken, zamanla bu varlıklar yüceltilmeleri sonucu insanlardan uzaklaşmış ama insanlar bu varlıklara hediye sunmaya devam etmişlerdir. Daha sonra kutsallaştırılmış kurban sunma dönemi başlamış, basit hediyelerin yerini insan daha sonra ise kurbanın kendisi almıştır."⁵Tylor'a göre kurban, basit hediyelerden insana daha sonra ise insandan başka canlılara doğru bir değişim geçirmiştir.

Herbert Spencer, Tylor'un hediye teorisi konusundaki görüşlerine katılır. Onun hareket noktasını mezarlara bırakılan yiyecek ve içecekler oluşturur. Spencer'e göre ölen atalara ait ruhlar yüceltilmektedir. Yüceltme sonucu ata ruhlarına hediye olarak mezarlara çeşitli yiyecekler sunulmuştur. Spencer kurbanın kökenini bu hediye yiyecekler oluşturduğunu

---

³ Bkz. Scheffczyk, Leo, "Sacrifice", *Encyclopedia of Theology*, ed.Karl Rahner, Crossroad, New York, 1986, s. 1489.

⁴ Tylor, E.B. , *Primitive Culture*, Volume II, U.S.A. ,1920, s.375.

⁵ Tylor, *Primitive Culture*, s. 375–376.

savunur. Hediyeler bitki, meyve olduğu gibi insan da olabilir.⁶ Tylor'un teorisinde kurban tabiatüstü varlıklara sunulurken Spencer'in teorisinde ata ruhlarına sunulmaktadır.

Hediye teorisi kendi içinde rüşvet ve saygı teorisi olarak ikiye ayrılır:

A. Rüşvet olarak kurban sunma (The gift as bribe): Hediye teorisine göre kendilerine hediye sunulan tabiatüstü varlıklar insanların ahlaki eylemleri ile ilgilenmezler. Tabiatüstü varlıklar kendilerine sunulan hediyelerle etki altına alınabilirler. Bu sebeple kurbanın kökeninde “*ben veriyorum ki karşılık olarak sen de ver*” anlayışı vardır. Bu teoriyi desteklemek için birçok adak kurbanı uygulaması örnek olarak gösterilmiştir.

Bu yaklaşım kurbanı rüşvete indirgemektedir. Tüm dinlerde kurban insanların bir şeyler vermesiyle gerçekleşir. Dolayısıyla bütün kurbanları rüşvete indirgeyerek “*bir şeyler almak için vermek gerekir*” açıklaması bazı kurban uygulamaları için geçerli olabilir fakat tüm kurbanları açıklamaktan uzaktır.

B. Saygı ifadesi olarak kurban sunma (The gift as homage): Bu görüşün temsilcisi Wilhelm Schmidt'tir. Schmidt kurbanı Tylor'dan farklı yaklaşmıştır. Schmidt'e göre insanlar kendi üretemedikleri ürünleri, kendi yetiştiremedikleri av hayvanlarını kendilerine verdiği için tanrıya karşı şükran görevlerini yerine getirmek, minnettarlıklarını gidermek için kurban sunmaya başlamışlardır. Schmidt, ilk mahsul kurbanını saygıya bağlı hediye kurbanı olarak değerlendirmiş ve bu türün kurbanın en eski formu olduğunu savunmuştur.⁷

Şükür ve saygı kurban ritüeli için oldukça önemli iki kavramdır. Fakat ilahî bir emir olmaksızın herkesin bu uygulamayı tamamen içlerinden gelerek yapacağını ve bu davranışın tüm toplumca benimsenip ibadete dönüşeceğini ileri sürmek yetersiz bir yaklaşımdır. Bazı insanlarda rüşvete yakın bir anlayış veya saygı olabilir fakat bu durum kurban uygulamasında genel geçer bir neden değildir. Bu iki faktörün dışında daha farklı nedenlerden dolayı kurban uygulamaları görülmektedir. Bu nedenle kurban bünyesinde birçok faktörü taşıdığı için

---

⁶ James, E.O. ,“Sacrifice”, *Encyclopedia of Religion And Ethics*, ed. James Hastings, T&T Clark, c.XI, Edinburgh, 1994, s.1–7

⁷ Henninger, Joseph, “Sacrifice”, *Encyclopedia of Religion*, c.XII, ed. Mircea Eliade, Macmillian Publishing Company, New York, 1987, s.544–556

indirgemeci yaklaşımla ele alınmamalıdır. Ayrıca kurbanın sosyal bir boyutu da vardır. Tylor, kurbanı hediye indirgeyerek kurbanın sosyal boyutunu ihmal etmiş, kurbanı daha çok birey ve doğaüstü güçler arasında geçen bir ritüel olarak ele almıştır.

2. Totemik Yemek Teorisi (Komünyon Teorisi)

W.Robertson Smith, Tylor'un hediye teorisine katılmamıştır. Smith'e göre hediye teorisinin sosyal yönleri yoktur. Hediye teorisi, toplumun oluşumunda ve devamında kutsal dikkate almamıştır. Smith, teorisini geliştirirken hediye teorisinin bu zafiyetini dikkate alıp kurbanın sosyal yönünü vurgulamak için totem konusuna yoğunlaşmıştır. Totem konusunda araştırmalar yapan J.F. McLennan'ın fikirlerinden yararlanmışır. Smith'in yakın arkadaşı McLennan İskoçyalı bir avukat olup, totemde anaerkil yapının önemini tespit etmiş ve totemin evrensel bir aşama olduğunu ileri sürmüştür. Smith, Tevrat ve İncil'den McLennan'ın fikirlerini destekleyen materyaller bulmuş, totemik açıdan Samilerin dinleri üzerine araştırmalar yapıp bunları ilk defa Encyclopedia Britannica'nın dokuzuncu baskısına yazmış, daha sonraları ise bunları geliştirip "*Lectures on the Religion of the Semites*" başlıklı eserinde toplamıştır.⁸

Smith, eserinde kurbanın kökeninde ve diğer kutsal aşamalarında totem üyeleri arasında yenen komünyon yemeği olduğunu ileri sürmüştür. Totemik yemek teorisine göre kurbanın bütün kutsal aşamalarının geçmişinde bu yemek vardır. Dinin totemden kaynaklandığını savunan Smith'e göre din bireyle ilgili değil kişinin ait olduğu sosyal çevreyle alakalıdır. Din bu sosyal düzenin bir parçasıdır. Smith için ikinci önemli nokta ise ilkel toplumlarda görülen kan bağıdır. Ona göre ilkel topluluklar sadece insanlardan oluşmaz. İnsanlarla beraber tanrılar da topluluğun üyesi olup, bütün dinlerde insan ve insanüstü üyeler hem dinî hem de aynı zamanda toplumsal üyeleri oluşturmaktadır. Teorinin üçüncü aşamasını totemik aşama oluşturur. Frazer'in bulgularına göre ilkelde ortaklığı tesis etmek için tanrıyı temsil eden totem gurup üyelerince yenilmektedir. Smith'e göre totem dönemi İbrani kurbanlarından daha öncedir. Smith, bu fikrini ispatlamak için ziraatla uğraşan eski Yunan ve Samilerin dinlerini örnek gösterir. Bu toplumlarda üyeliği ibra etmek için toplu

---

⁸ Lessa, William A. - Vogt, Evon Z. , *Reader in Comparative Religion An Anthropological Approach*, Second Edition, Harper & Row Publishers, New York, 1965, s.40.

yemeklere katılmak sosyal zorunluluktur. Ortak yemeğe oturmak sosyal görevleri üstlenmek diğer insanlarla ittifak kurmak demektir. Ona göre eski Sami ve Arap adetlerinin kalıntıları hâlâ aşikâr olarak görülmektedir. Araplar yemeğini yediklerinden veya yemek yedirdikleri kişilerden çekinmezler, yemekle düşmanlık sonlandırılmaktadır. Smith, eserinde toplu yemeğin Arap ve Sami geleneğindeki önemini geniş olarak anlatır. Bu eserinde toplu yemekle ahlak arasında ilişki kurmuş, basit bir yemek olmadığını dinî ve ahlakî boyutlarının yanında sözleşme, barış, akrabalık gibi sosyal boyutları içine alan bir yemek olduğunu ileri sürmüştür. O, toplu yemeğin üyeler üzerinde bu kadar etkili olmasının altında bütün toplumların evrensel olarak totem dönemi geçirmelerinin ve belli zamanlarda ataları saydıkları ve tapındıkları totemi yemelerinin yattığını savunmaktadır.⁹

Smith, ayırım yapmaksızın bütün dinlerdeki kurbanların totem yemeğinden kaynaklandığını, zamanla totem kurbanının yerine insan kurbanının geçtiğini, süreç içerisinde toplumsal hayatın gelişimi ile insan hayatının güvence altına alındığını ve böylece insan yerine hayvanın ikame edildiğini savunmuştur. Bu süreçte toteme atfedilen kutsallık kurban hayvanına transfer edilmiştir. Smith, kurbanda totem hayvanın yenmesinden dolayı daha çok kefarete üzerinde durmuş, kutsallığın abartılması sonucu tabulaştığını ileri sürmüştür.¹⁰

Çeşitli faktörler Smith'in teorisinin gelişim aşamasında etkili olmuştur. Yahudilerdeki bazı kurban çeşitlerinde kurbanın Tanrı, rahipler ve kurbancı arasında paylaşılması sonucu kurbancıya düşen kısımdan yiyenlerin akraba sayılması,¹¹ Yahudilikte soyun anadan devam etmesi, Hristiyanlıktaki Evharistiya ayini, her iki dinde kefaretin önemli yer tutması ve döneminde totem tartışmalarının güncel olması etkili olmuştur. Bunların yanında Smith, kurbana kutsallık boyutunu getirmiş, totem yemeği ile Freud'a ilham kaynağı olmuştur.

Teori bilim çevrelerinde ilgi görmüş F. B. Jevons, Salomon Reinach, Smith'i desteklerken, Marillier, Henri Hubert, Marcel Mauss, Levi Strauss gibi bilim adamları teoriyi şiddetle eleştirmiştir. F. B. Jevons "*Introduction to the History of Religion*" adlı eserinde

---

⁹ Smith, W.R., *Lectures on the Religion of the Semites*, D.Appleton & Co., New York, 1889, s.251-271

¹⁰ James, "Sacrifice", s.2.

¹¹ Leviller, 3/3-4,8-11,14-17; Levililer, 7/28-34.

totemin ortaya çıkışını ve gelişimini ve kurbanı nasıl dönüştüğünü ele almıştır. Jevons toplumun dinî kimliği kazanması ve bireylerin kutsalla bütünleşmesi için komünyon yemeğinin gerekli olduğunu savunmuştur. Ona göre kan hayatın temeli olup, bunun için totem sayılan hayvanın kanı akıtılmalı, eti yenilmelidir. Bundan dolayı katılımcılar hayvandan yemek zorundadırlar. Bu sayede onunla bütünleştikleri gibi içlerindeki kötülükleri dışarıya atmaktadırlar. Bu durum çeşitli aşamalardan geçerek zamanla tanrıya yaklaşmak için sunulan kurban haline gelmiştir.¹² Salomon Reinach, ilah düzeyindeki kutsal hayvan fikrinin zamanla değişmesiyle insanın kendine benzeyen antropomorfik tanrı yaratmaya başladığını ileri sürmüştür, yakma kurbanlarının kokusunu içine çeken, kanı koklayan tanrı anlayışının totemin evrimi sonucu ortaya çıktığını savunmuştur.¹³

Teoriye yöneltilen eleştirilerin başında insanlığın evrensel olarak totem aşamasından geçmediği tezi gelmektedir. Zira Samilerde totemin varlığı tartışma konusudur. Ayrıca, totem kültürüne sahip Orta Avusturalya yerlilerinde totem ayininin totemi çoğaltmaya yönelik olduğu tespit edilmiştir.¹⁴ Marilliler, tanrı ile insan arasındaki bağı ifade eden ortak yemekten hareketle tanrının bir totem olduğu sonucuna varılmayacağını ileri sürmüştür. O, tanrı ve grubun bütünleşmesinin sonucu doğal olarak kurban ayininin son bulacağını ve bir daha kurbanı ihtiyaç duyulmayacağını savunmuştur.¹⁵ Strauss ise, totemi insanın atası saymanın yanlışlığını ve bu düşüncenin zorluklarını ileri sürmüştür, totemle din arasında ilişki kurulamayacağını, totemin toplumsal sınıflandırmalar için kullanıldığını belirtmiştir.¹⁶ Nuerler üzerine saha araştırmaları yapan Pritchard, kurbanın komünyon yönünün fazla önemli olmadığını, önemli olan tarafının daha çok hediye ve tanrı ile iletişim olduğunu, iletişimin hediyeyle de önce geldiğini belirtmiş, kurbanı totemistik yaklaşımın ise boş kurgulardan oluştuğunu ileri sürmüştür. Pritchard, Smith'in ilk dönem İbrani kültürünü inceleyerek teorisini

---

¹² James, "a.g.m.", s.2-3.

¹³ James, "a.g.m.", s. 3.

¹⁴ Henninger, "a.g.m.",s.551.

¹⁵ James,"a.g.m",s.3.

¹⁶ Bkz. Claude, Lévi-Strauss, *Yaban Düşünce*, çev. Tahsin Yücel, Hürriyet Vakfı Yay. , İst.,1984. s.238-244 ; Morris, Brian, *Din Üzerine Antropolojik İncelemeler*, çev. Tayfun Atay, İmgeYay. ,İst., 2004, s.436.

geliştirdiğini, bu dönemin totemik olmadığını ve dolayısıyla teorinin ilkeleri kapsamayacağını, Eski Ahit'in hediye teorisine daha yakın olduğunu savunmuştur.¹⁷

Teorinin eleştirilebilecek bir diğer yönü ise, totemdeki aile yapısı ile seçilen kurbanların cinsiyetleri arasındaki uyumsuzluktur. Topumlarda cinsiyete atfedilen önem kurbanı yansıtmaktadır. Toplumların anaerkil veya babaerkil olmaları kurban seçimini etkilemektedir. Totemde aile yapısı anaerkindir. Bu açıdan bakıldığında toplu yemeklerde totemle bütünleşme adına dişi hayvan tercih edilmeli ve bunun uzantısı olarak kurban hayvanı dişi olmalıdır. Ataerkil toplumlarda daha çok erkek hayvan kurban edilmektedir. Totemik toplumlarda anaerkil yapı bulunduğu için kesilen kurbanların dişi olması gerekir. Hem günümüzde hem de tarihte Arapların daha çok erkek hayvanı tercih ettikleri bilinmektedir¹⁸

Totemik yemek teorisinin yetersiz kaldığı bir diğer nokta ise kurban konusundaki tarihî uygulamalardaki farklı yöntemleri dikkate almamasıdır. Kanlı kurban uygulamalarında boğma, belini kırma, kesme ve yakma yöntemleri uygulanmıştır. Kutsalla bütünleşme arzusu olarak yorumlanabilecek kurbanı kesip yeme uygulamaları olduğu gibi kurbanı bu âlemden çıkarma, ondan bu dünyada bir şey bırakmama amacına yönelik yakma uygulamaları da görülmektedir. Totem anlayışında ise, kurbanla bütünleşmek için ondan bir parça yemek esastır. Tarihte bazı toplumların kurban etini yemediği veya yaktığı bilinmektedir. Ayrıca Smith'in teorisi sadece kanlı kurbanları açıklamaya yönelik olup kansız kurban türünü dikkate almamaktadır.

3. Kutsalla İlişki Kurma Teorisi

Bu teori, Fransız sosyoloji ekolüne bağlı olan Henri Hubert ve Marcel Mauss tarafından geliştirilmiştir. Durkheim dine yaklaşımıyla Hubert ve Mauss'u etkilemiş fakat onların kurban konusundaki düşüncelerinden etkilenmiştir. Fransız sosyoloji okulunun görüşlerini benimseyen Hubert ve Mauss hareket noktası olarak Veda'ları ve İbranilere ait kurban törenlerini seçip, bunlar üzerine yaptıkları çalışmalarından hareketle teorilerini

---

¹⁷ Pritchard, E. E. Evans, *Nuer Religion*, Oxford University Press, New York, 1956,s.273–275.

¹⁸ Çetin, Özer, *Kurban ile İlgili İnanç ve Tutumlar*, Basılmamış Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2008, s.124-128,240-243

tamamlayıp, görüşlerini “*Essai Sur La Nature et La Fonction du Sacrifice*”¹⁹ adlı çalışmalarında toplamışlardır. Eser daha sonra “*Sacrifice: Its Nature and Function*” olarak İngilizceye çevrilmiştir.

Hubert ve Mauss, Tylor’un hediye teorisiyle, Smith’in totemik yemek teorisini reddetmişlerdir. Kurbanın basit bir formdan türemediğini ve kurbanın totem kaynaklı olmadığını savunmuşlardır.²⁰ Onlara göre her kurban özel amaçlara yönelik olup, amaçların farklılığı kurbanda karmaşıklığa neden olmaktadır. Hubert ve Mauss kurbanın tabiatüstü varlıklarla ilişki kurma arzusuna bağlı olarak ortaya çıktığını ileri sürmüşlerdir. Kurbanın toplumsal dayanışmayı canlandırdığı, birlik ve beraberliği, paylaşmayı ve özveriye artırdığını, bunların yanında kurbanın şükür, sözleşme ve arınma fonksiyonları olduğunu belirtmişlerdir.²¹

Tylor’un teorisinde kutsala yer yoktu. Smith’in teorisinde ise totem baştan kutsaldı. Hubert ve Mauss kutsalı reddetmediler fakat onun baştan olmadığını, kurbanın adanması sonucu geliştiğini savundular. Hubert ve Mauss kurbandaki kutsallığın daha sonra kurban adayan klan üyeleri tarafından verildiğini belirtmişlerdir.²² Kurban adamanın, adanan hayvanda ve adayan insanda birtakım değişiklikler oluşturan dinî bir eylem olduğunu²³ ileri sürmüşlerdir. Onlara göre kurbanın törensel bir hazırlık sonrası sunulması,²⁴ onu tabu olmaktan kurtarmakta,²⁵ kurban sunmayla kutsal arasında dolaylı bir bağ kurulmakta ve kutsalla direk temas kurmanın tehlikeleri kurban sunmayla bertaraf edilmektedir.²⁶

---

¹⁹ Lessa, *Reader in Comparative Religion An Anthropological Approach*, s.40.

²⁰ Hubert, Henri-Mauss, Marcel, *Sacrifice: Its Nature and Function*, Translated by W.D.Halls, University of Chicago Press, Chicago, 1964, s.2–9.

²¹ Hubert-Henri, Mauss, Marcel, *Sacrifice: Its Nature and Function*, s.95–103.

²² Nisbet, Robert, “Hubert, Henri”, *Encyclopedia of Religion*, c.VI, ed. Mircea Eliade, Macmillian Publishing Company, New York, 1987, s.489–490; Nisbet, Robert, “Mauss, Marcel”, *Encyclopedia of Religion*, c.IX, ed. Mircea Eliade, Macmillian Publishing Company, New York, 1987, s.289–290.

²³ Hubert- Mauss, *a.g.e.* ,s.11.

²⁴ Hubert-Mauss, *a.g.e.* ,s.97.

²⁵ James, “Sacrifice”, s.3.

²⁶ Lessa, *a.g.e.* ,s.40.

Hubert ve Mauss kurban konusunda birçok Fransız sosyologu etkilemişlerdir. Bunların başında ise Durkheim gelir. Durkheim'e göre tanrı, toplumun fertleri kontrol altında tutmak için geliştirdiği hayal ürünü bir kavram olup, toplumun yaptırım gücünü temsil eden bir semboldür. Esas olan toplum realitesidir.²⁷ Durkheim, din konusundaki görüşlerinin paralelinde kurbanı yaklaşıyor. Kurban vermenin, kendi hakkından feragat etmenin toplumsal güçleri, töreleri ve zihinsel enerjiyi artırdığını, kurban vasıtasıyla ferdin toplumu tanıdığını ama hepsinden daha önemlisi tanrıların temsil ettiği kolektif güçlerin mevcudiyetini hatırlattığını ileri sürmüştür.²⁸ Kurbanın kökeni konusunda Hubert ve Mauss'a katılmış fakat kutsalla ilişki kurmanın toplumsal hayattaki mübadelenin yansıması olduğunu kabul etmiştir. Fransız sosyoloji ekolünden etkilenen araştırmacıların çoğu kurbanın karşılıklı alış-veriş ilişkisine dayandığı görüşünü benimsemişlerdir. Gusdorf, kutsalla insan arasındaki ilişkinin karşılıklı bir ticaret olduğunu fakat bunun derin duygularla maskelendiğini ileri sürerken, Jacques Derrida kurbanın kökeninde ilkelerin ekonomi anlayışının olduğunu ve bunun günümüze kadar geldiğini savunmuşlardır.²⁹ Georges Bataille ise bunlara karşı çıkmış, 1948 yılında yazdığı *Theory of Religion* adlı eserinde kurbanı tanrı ile ticari ilişkiye indirgemenin yetersiz olduğunu, cömertliğinin sınırsızlığına inanılan tanrı ile sınırlı bir varlık olan insanın ticari ilişkisinin mantıklı olmadığını kurbanın ticarete indirgenemeyeceğini, kurbanın aslında öldürme değil vazgeçme ve verme olduğunu ileri sürmüştür.³⁰

Hubert ve Mauss'a yöneltilen eleştirilerin başında inceledikleri toplumların ilkel olmadığını, bulgularının ilkellere dayanmadığı dolayısıyla geliştirdikleri teorinin kurbanın kökenini aydınlatamayacağı gelmektedir.³¹ Bunun yanında kutsal arama, insanın içsel soruşturmaları sonucu gelişip daha sonra onunla ilişki kurma isteği ritüele dönüşebilir fakat Hubert ve Mauss kutsalla ilişki kurma isteğinin kurbanı nasıl dönüştüğü üzerinde

---

²⁷ Aydın, Mehmet, *Din Felsefesi*, D.E.Ü.Yay. , İzmir, 1990,s.172.

²⁸ Pritchard, Evans, *İlkelerde Din*, çev. Hüseyin Portakal, Öteki Yayınevi, Ankara,1999.s.84–85;Henninger, "Sacrifice" , s.551.

²⁹ Robbins, Jill,"Sacrifice", *Critical Terms For Religious Studies*, ed. Mark C.Taylor, The University of Chigago Press,1998,s.285–297, s.289.

³⁰ Robbins, "Sacrifice" , s.290.

³¹ Özkan, Ali Rafet, *Dinlerde Kurban Kültü*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2003, s.34.

durmamışlardır. Kurbanı “*tabiatüstü varlıklarla iletişim*” kurma olarak formüleştirmişlerdir. Kurbanın karmaşık bir yapı arz ettiğini ve bir nedenle izah edilemeyeceğini savunan araştırmacılar aynı hatayı kendileri yapmışlardır. Hubert ve Mauss’un, Smith’e yönelttikleri “*kurban bir formüle indirgenemez*” eleştirisi kendileri için de geçerlidir.

4. Büyü Teorisi

Büyü teorisinin anahtar kavramı kurban kanıdır. Bu teoriye göre, kurbanın kökeninde kandaki büyüsel gücü açığa çıkarma arzusu vardır. Kanda büyüsel gücün yoğunlaştığına dair olan inanç insanı kurban kesme davranışına sevk etmiştir.

Teorinin temsilcilerinden Gerardus van der Leeuw’a göre, kurban büyüsel gücün aktarımını sağlayan bir ritüeldir. Ona göre kurban ne karşılıklı bir alış veriş ne de rüşvettir. Kurban büyüsel gücün akışını serbest bırakma faaliyetidir. Bu şekilde önce yaratırken enerjisinin azaldığına inanılan tanrı güçlendirilmekte daha sonra tanrı güçlenince gücünü insana aktarmaktadır. Tanrı ve insanlar hem alıcı hem de vericidirler. Teori kandaki büyüsel güce olan inanca dikkat çekmesiyle diğerlerinden ayrılmaktadır. Teoriye en uygun örnek Brahmanlardaki kurbandır. Brahmanlara göre tanrıların dahi bağlı olduğu kozmik sürecin devamını sağlayan kurbandır.³²

Büyü teorisinin bir diğer temsilcisi ise J. G. Frazer’dır. W. R. Smith’in yakın arkadaşı olan Frazer birçok konuda arkadaşını etkilemiştir. Smith ilkelerin totem hayvanını yediklerine dair bilgileri Frazer’den almış ve komünyon yemeği teorisini geliştirmiştir. Buna karşılık Frazer, Smith’in komünyon yemeği ve totem konusundaki fikirlerinden etkilenmiştir. Frazer komünyon yemeğinin temel amacının büyü olduğunu savunmuştur. Ona göre kurban büyüsel bir komünyondan ibarettir.³³ Frazer, kurbanla aynı zamanda kötülüklerin de açığa çıktığını ileri sürmüş, kurbanla kötülüklerin bertaraf edildiğini ileri sürerek René Girard gibi birçok araştırmacıya ilham kaynağı olmuştur.³⁴

---

³² Henninger, “Sacrifice”, s.552.

³³ James, “Sacrifice”, s.3.

³⁴ Robbins, “Sacrifice”, s.289.

Kurban ile büyü ilkel toplumlarda birçok yönden ilişkili olabilir fakat kutsalla kurulmak istenen her ilişkide veya sunulan her sunuda büyüsel güç ihtiyacı duyulmaz. Dolayısıyla kurbanın kökenini büyüsel güce indirgemek kurbanı izah etmekten uzaktır. Kurbanın kanını akıtmama esasına dayanan boğma, bel kırma ve kurbanlık hayvanın kalbini şişleme gibi uygulamalar vardır. Bu uygulamaların temel amacı kurban kanını akıtmamaktır. Bunların yanında büyü teorisi bünyesinde bazı mantıksal boşluklar bulundurmaktadır. Teoriye göre esas olan kandaki büyüsel güç olup tanrı da bu büyüsel güce muhtaçtır. Kozmik düzenin varlığı kurbanı bağlı olup, insan, tanrı ve sunu üçüsünde sunu diğerlerinin önüne geçmektedir. Sonuç olarak tanrı kurbanı muhtaç hale gelmekte ve yaratıcılığı kurbanı bağlanmaktadır.

5. Psikanalitik Teori

Sigmund Freud, kurbanın kökenine dair ileri sürdüğü düşüncelerini daha çok Frazer gibi antropologların başlattığı yaklaşımla³⁵ mitolojiye, tartışılan totemik pratiklere ve kendi geliştirdiği psikanalize dayanarak ispatlamaya çalışmıştır. Antropologların geçmişte kullandığı delilleri ve tarihî kaynakları kullanmamıştır. Teorisini geliştirirken esinlendiği araştırmacıların başında ise W.R.Smith ve J.Atkinson gelmektedir.³⁶

Freud, Smith'in ileri sürdüğü totem yemeği teorisi, Ch. Darwin'in maymunlarla ilgili teorisini ve J.Atkinson'un ileri sürdüğü iç evliliğin bitişi ve dış evliliğin başlangıcı ile ilgili teorisini birleştirmiştir. Bunlara kendisinin ileri sürdüğü oedipus kompleksi ilave ederek yeni bir teori geliştirmiştir. Darwin maymunların küçük topluluklar halinde yaşadığını ve en güçlü erkeğin sürüde cinsel kargaşanın önüne geçmek için dişilerin cinsel paylaşımına izin vermeyip, tüm dişileri tekeline aldığını ve bu konuda aşırı kıskanç olduğunu, bundan dolayı bazı maymunların sürüden kaçıp kendi gruplarını oluşturduğunu ileri sürmüştür.³⁷Atkinson'a göre

---

³⁵ McCrae, Robert R. , "Mainstream Personality Psychology and the Study of Religion", *Journal of Personality*,67;6,1999, s.1209–1217.

³⁶ Kroeber, Alfred L, "Totem and Taboo: An Ethnologic Psychoanalysis" ed.Lessa, William A.-Vogt, Evon Z. , *Reader in Comparative Religion An Anthropological Approach*, Second Edition, Harper&Row Publishers, New York, 1965, s.48.

³⁷ Freud, Sigmund, *Totem ve Tabu*, çev. K.Sahir Sel, Sosyal Yay. ,İst., 1984, s.174–175.

ise babanın şiddetinden kaçan erkekler küçük klanlar oluşturup babanın yönteminden vazgeçmişlerdir. Çünkü babanın klandaki tüm dişilere sahip olması grup içinde huzursuzluğa neden olmuştur. Baba dişilerin paylaşımında kıskanç ve sert olup, kurallara uymayanlara karşı cezalar uygulamıştır. Bu durumun değişmesi gerektiğine inanan erkek kardeşler daha önce yaşadıklarının tekrür etmemesi ve barış içinde yaşamak için kendi klanlarında iç evliliği yasaklayıp dış evliliği getirmişlerdir.

Freud, Smith'in totem teorisinde klanın atası sayılan ve onunla bütünleşmek için öldürülen kutsal hayvanın baba olduğunu ileri sürmüştür. Ona göre babayı öldürme nedenleri ise erkeklerin anneye duyduğu cinsel istek ve onu ele geçirme arzusudur. Bu düşüncesini ileri sürerken ilham aldığı kaynak Yunan Mitolojisidir. Mitolojiye göre Thebes kralı Laius kâhinlerin uyarısıyla ileride başlarına gelecek felaketten korunmak için öz oğlunu öldürmesi için çobana vermiştir. Çoban çocuğa kıyamamış fakat emri yerine getirmek için çocuğu ayaklarından bağlayıp baş aşağı bir ağaca asmıştır. Bir köylü çocuğu bulup efendisine vermiş, efendisi çocuğu evlatlık edinmiş ve ona ayaklarının şişliğinden dolayı şiş ayaklı anlamında Oedipus ismini vermiştir. Yıllar sonra Oedipus dar bir yolda öz babası ile karşılaşmış, geçiş önceliği tartışması sonrası Oedipus babasını öldürmüştür. Thebes şehrine vardığında şehre musallat olan ejderhanın sorularını cevaplandırmış, bunun sonucu ejderha ölmüş ve şehir kurtulmuştur. Bu olay sonrası halk Oedipus'u kral yapmış ve annesi olan kraliçe Jocasta ile evlendirmiştir. Daha sonra kıtlık olmuş ve neden olarak kâhinler Oedipus'un çifte günahını göstermişlerdir. Gerçek anlaşılınca annesi intihar etmiş, oğlu ise gözlerini oyarak Thebes'den ayrılmıştır. Kızları hariç herkes ondan uzaklaşmıştır.³⁸ Freud, bu mitolojik anlatıdan esinlenerek anneye karşı erkek çocuklarda cinsel ilgi olduğunu ileri sürmüş ve buna Oedipus kompleksi adını vermiştir. Üç yaşlarında başlayıp beş yaş civarında biten fallik dönemde bu kompleksin etkisinin yoğun olduğunu ileri sürmüştür³⁹.

---

³⁸ Köse, Ali, *Freud ve Din*, İz Yayıncılık, İst., 2000,s.40; Budak, Selçuk, *Psikoloji Sözlüğü*, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 2000,s.544–545; Fromm, Erich, *Freud Düşüncesinin Büyüklüğü ve Sınırları*, çev. Aydın Arıtan, Arıtan Yayınları, II. bs. , İst., 1980, s.47.

³⁹ Gençtan, Engin, *Psikanaliz ve Sonrası*, Remzi Kitabevi, IX. bs. , İst., 2000,s.37–41.

Freud, mitolojik kahraman Oedipus'un babasını öldürmesi ve annesiyle cinsel ilişkiye girmesini çok önemsemiştir. Baba katli ve anneye cinsel birliktelik onun teorisinin temelini oluşturmaktadır. Bu iki olay Freud'a göre totemik yaklaşımdaki totem hayvanını öldürme ve aynı klandan evlenmeyle örtüşmektedir. Ona göre totemik ortamda komünyon için kurban edilen babadır ve aynı klandan evlenme de anneye duyulan cinsel ilgidir. Freud cinsel isteklerini gerçekleştirmek isteyen erkek çocukların babayı öldürdükten sonra hem sevindiklerini hem de üzüldüklerini belirtmiştir. Zira çocuklar babalarını öldürmeden önce ona karşı gizli bir hayranlık duymaktadırlar. Tıpkı kutsal olduğuna inanılan, saygı duyulan ve onunla bütünleşmek için yenen totem gibi onunla özdeşleşmek istemişlerdir. Bu evrede babanın ölüsü dirisinden daha güçlü olmuştur. Babalarını öldürdüklerine pişman olmuşlar, bu üzüntüye bağlı olarak onu temsilen totem hayvanını ikame etmişler, öldürmenin kefareti olarak babayı temsil eden totem hayvanı tanrılaştırmışlardır. Freud babanın öldürülmesi sonucu kardeşler arasında iktidar kavgalarının başladığını fakat bunun karşılıklı anlaşmalarla giderildiğini, bu olaylar devam ederken kadınların güçlendiğini anaerik yapının babanın öldürülmesi sonucu cemiyet hayatına egemen olduğunu ileri sürmüştür. Freud'a göre kardeşler klanda ortak bir kararla babanın hatırasını canlı tutacak, babanın yerine ikame ettikleri güçlü ve kendinden korkulan bir hayvanla yâd etmeye başlamışlardır. Her yıl babanın öldürüldüğü gün bu hayvan şenlikler eşliğinde kurban edilmiştir. Bütün kardeşler bu hayvanın etinden yemiş ve babaya karşı kazanılan zaferi kutlamışlardır. Hayvanların evcilleştirilmesi ve onlara atfedilen özelliklerin değişmesiyle totem yemeği önemini yitirmiş, tanrı totem hayvanlığından sıyrılıp yüce bir varlık olmuş artık ona ulaşmak için aracı gerekmiş ve o aracı da kurban olmuştur.⁴⁰

Freud'un kurban teorisini geliştirmesinde Hıristiyan kültürünün etkisi görülmektedir. Freud, Hz. İsa'nın kendini feda etmesini baba katlinden kaynaklanan pişmanlık ile ilişkilendirmiştir.⁴¹ Hıristiyan inancına göre Hz. Âdem Cennet'ten işlediği suç sonucu çıkarılmış ve bu suç tüm insanlığa tevarüs etmiştir. Bundan dolayı Hıristiyan inancında kefarete önemli

---

⁴⁰ Bkz. Freud, Sigmund, *Totem ve Tabu*, s.141–223; Freud, Sigmund, *Musa ve Tek Tanrıçılık*, çev. Erol Selvi, Dergâh Yayınları, İst., 1976, s.88–100; Köse, *Freud ve Din*, s.83–117.

⁴¹ Freud, S. , *Totem ve Tabu*, s.213; Freud, *Musa ve Tek Tanrıçılık*, s.94

bir yer tutmaktadır. Freud bunu kendi teorisinde kullanmıştır. Freud'da aslı günah babanın katlinden duyulan pişmanlığa dönüşmüştür. Bunun yanında teslis inancında baba ve oğul figürleri vardır. Katolik mezhebine göre din adamları cinsel perhiz yapmalıdır. Teorisinin merkezine babayı ve onu öldüren oğullarla birlikte cinselliği koyması Hristiyan kültüründen etkilenmesinin izleri olarak görülebilir.⁴²

Freud teorisini açıkladığı yıllarda totem konusundaki fikirler değişmişti fakat Freud bunları dikkate almadan ısrarla totem konusundaki yanlış bilgileri teorisinde kullanmıştır. Malinowski'ye göre Freud'un Oedipus kompleksinden kültürün türediğini ileri sürmesi bir hatadır. Ona göre aslında bunun tam tersi doğrudur. Oedipus kompleksinin kültürden doğması gerekir ve sınırları içinde doğduğu kültürle sınırlı kalmalıdır.⁴³ E. Fromm erkek çocuğun anneye olan bağlılığını cinselliğe indirgemenin yanlış olduğunu, bu ilginin beslenme, bağlanma ve güvenlik arayışları gibi nedenlerden doğduğunu belirtmiş, Freud'un ilişkiyi tespitinin doğru olduğunu fakat bunu tek bir faktör olarak cinselliğe indirgemesinin Freud'un hatası olduğunu savunmuştur.⁴⁴

Freud'un teorisinde mantıksal boşluklar bulunmaktadır. Ch. Darwin maymunların bile lider erkek maymunun şiddetinden kaçıp koloniler oluşturduğunu savunurken aynı tezden hareketle teorisini kuran Freud bunu insanların yapabileceğini düşünmemiştir. Mitolojide geçen bir olayın yeni kuşaklara aktarılması pek mantıklı görünmemektedir. İnsan bilincinde yer edecek olayların bilinç yasalarına uygun ve tekrarlanmış olması gerekir. Yaşanmışlığı belli olmayan, kurguya dayanan, yaşanmışlığı kabul edilse bile tekrarı olmayan bir olayın insanlar tarafından benimsenip kolektif bilincine yerleşmesi ve tüm kültürlere karışarak aktarılması bilincimizin işleyişine aykırıdır.

6. Mimetik Teori

Şiddet teorisini geliştiren Girard, Freud'un cinselliği her şeyin kaynağı olarak görmesini eleştirmiştir. Girard'a göre cinsellik şiddetin taktığı maske ve açığa çıkışının

---

⁴² Köse, *Freud ve Din*, s.117.

⁴³ Köse, Ali, *Freud ve Din*, s.113.

⁴⁴ Fromm, *Freud Düşüncesinin Büyüklüğü ve Sınırları*, s.48-49

başlangıcıdır. Tarihsel olarak “cinsel özgürleşme” dönemleri genellikle şiddetin patlak vermesi öncesine denk düşmektedir.⁴⁵Girard’ın anahtar kavramı şiddettir. Ona göre şiddet sadece özne ile nesne arasında olan bir şey değildir. Öznenin yapısında nesneyi arzulamak vardır. Fakat aynı nesneyi birden fazla özne arzulayınca çatışma çıkmaktadır. Herhangi bir özne bir nesneyi arzuladığında bunu ifade etmesi veya nesneye yönelmesi diğer özneleri etkilemekte ve onlarda da aynı nesneye karşı arzu uyandırmaktadır. O’na göre arzular benzer olup hep taklit (mimetic) edecekleri bir örnek ararlar. Bu yüzden arzunun “mimesis”i (taklitçi özelliği) hep çatışma içindedir. Şiddet varsa arzulanan şey, arzu edilen şey varsa şiddet vardır.⁴⁶ Girard, arzularda potansiyel olarak taklit edecek örnek arama eğilimi olduğunu savunmasından dolayı teorisi “mimetik teori” olarak bilinmektedir.⁴⁷

Şiddetin kökeninde aynı nesneyi arzulayan öznelerin çatışmasının bulunduğu ileri süren Girard, bu düşüncesini kurban konusuna aktarmıştır. Şiddetin uyandıktan sonra bastırılmasının zor olduğunu, bu durumun giderilmesi, şiddetin yatıştırılması ve doyurulması için öfkeyi uyandıranın yerine şiddetin el altında bulunan daha zayıf bir şeye kaydırıldığını, bu nedenle daha az önem verilen hayvanların kurban edildiğini savunmuştur.⁴⁸Çünkü kurbanın savunucusu yoktur.⁴⁹ Teoride Fransız sosyoloji okulunun etkileri görülmektedir. Girard toplumun ne pahasına olursa olsun kendi mensuplarını korumak için bazı feda edilebilir kurbanlar bulacağını ileri sürer.⁵⁰ Ona göre şiddet, dış geçirebileceği bir şeyler önüne atılarak aldatılabilir.⁵¹Kurbanın sunumu birey için değil toplum içindir. Toplum kendi içindeki şiddeti gidermek için kendi dışında bir şeye şiddetini kanalize eder.⁵² Kurbanın amacı iç çatışmaları

---

⁴⁵ Girard, René, *Kutsal ve Şiddet*, çev. Nemciye Alpay, Kanat Yay. , İstanbul, 2003 s.167.

⁴⁶ Girard, *Şiddet ve Kutsal*, s.203–238;Yves, Michaud, *Şiddet*, çev.Cem Muhtaroğlu, İletişim Yayınları, İst., tsz. , s.96–97.

⁴⁷ Bkz.James, G.Williams, *The Girard Reader*, New York, 1996, s. 9–20.

⁴⁸ Girard, *Şiddet ve Kutsal*, s.3.

⁴⁹ Girard, *a.g.e.* , s.18.

⁵⁰ Girard, *a.g.e.* , s.5; bkz. James, G.Williams, *The Girard Reader*, s. 69–97.

⁵¹ Girard, *a.g.e.* ,s.12.

⁵² Girard, *a.g.e.* ,s.10.

yatıştırmak, önlemek⁵³ve şiddetin yönünü başka yere çevirmektir.⁵⁴Girard'a göre kurban kaniyla doyurulmayan şiddet zincirleme toplumsal cinayetlere neden olmaktadır.⁵⁵

Girard, kurbanda ölçünün iyi korunması gerektiğini ileri sürmüştür. Ona göre kurbanla toplum arasında kopukluk varsa kurban şiddeti üstüne çekemez. Bunun tam tersi söz konusu ise, yani fazla süreklilik söz konusuysa kurban kirli şiddete karışır ve kutsal şiddet olmaktan çıkar.⁵⁶Kirli şiddet ile arındırıcı şiddet arasındaki farkın yitirilmesini Girard “*kurban bunalımı*” olarak görmüş, kurban bunalımı olduğunda şiddetin toplumun dışına değil içine yayılacağını belirtmiştir. Girard, kurban geleneği ile oynanmasını sakıncalı bulmaktadır. Ona göre geleneğe dokunulduğunda toplumun dengesi bozulur ve tehlikelere zemin hazırlanmış olur.⁵⁷Girard, şiddetin yönünü değiştirmesi için belli aralıklarla kurbanın tekrarlanması ve devam ettirilmesi gerektiğini belirtip,⁵⁸günümüz toplumlarında görülen festivallerin bir yerde kurban ayinlerinin geçmişten günümüze gelen kalıntıları olduğunu savunmuştur.⁵⁹

Girard, teorisini geliştirirken dinî metinlerden ve Frazer'in büyü teorisinden esinlenmiştir. Bütün ilahî kitaplarda Habil ve Kabil'in kurban olayı anlatılmaktadır. Tarih, edebiyat, felsefe ve din konusunda iyi bir araştırmacı olan Girard, Kabil'in şiddete başvurmasını kansız kurban sunmasına bağlamış ve bunu teorisine taşıymıştır. Kabil'in sunduğu kansız kurbanın şiddeti savuşturan bir kurban olmadığı için katil olduğunu savunmuştur.⁶⁰Hz. İbrahim'in oğlunu kurban etmeye çalıştığı anda koç indirilmesi ve koçun kesilmesi, Yahudi geleneğindeki günah keçisi uygulaması Girard'a esin kaynağı olmuştur. J.Robbins, Girard'ın bu teoriyi geliştirmesinde Frazer'in büyü teorisinin etkili olduğunu

---

⁵³ Girard, a.g.e. ,s.19.

⁵⁴ Argyle, Michael, *Psychology and Religion*, Routledge, Yew York, 2000,s.119.

⁵⁵ Girard René, “Kan, Arınma ve şiddet Döngüsü”,çev. Kaya Genç, *Cogito*, sy. 37, 2003, s. 209–229.

⁵⁶ Girard, a.g.e. ,s.54.

⁵⁷ Girard, a.g.e. ,s.67.

⁵⁸ Argyle, Michael, *Psychology and Religion*, s.118.

⁵⁹ Girard, a.g.e. ,s.171.

⁶⁰ Girard, a.g.e. ,s.6.

belirtmektedir. Frazer'e göre ilkeller kurban kanının akmasıyla kanda bulunan kötü güçlerin açığa çıktığına ve onlardan gelecek kötülüklerden kurtulduklarına inanıyorlardı.⁶¹

Girard'ın kurbanın toplumsal hayattaki önemine değinmesi oldukça önemlidir, ancak bireysel yönünü ihmal etmesi onun teorisinin başlıca zafiyetlerindedir. Diğer pek çok teorisyen gibi sadece kanlı kurbanla ilgilenmesi ve yüksek düzeydeki kültürleri inceleyerek bilgilerini bu kültürlerden oluşturması onun eleştirildiği temel noktalardan biridir.⁶² Bunların yanında Girard, şiddet kavramını yeterince tanımlayıp sınırlarını çizmemiştir. Bu durum, şiddet kavramını istediği gibi kullanma imkânı vermiştir. Şiddetin nedenini öznelerin aynı nesneye yönelmeleri sonucu arzuların birbirlerini taklit ederek harekete geçmelerinde görmüştür. Bu yaklaşıma göre, şiddetin kaynağı biyolojik olup doğuştandır. Arzuların benzer olduğunu kabul eden Girard, arzuların yöneldiği nesnelere benzer olabileceği konusuna değinmemiştir. Bunun yanında bütün nesnelere farklı olduğunu savunmak doğru değildir. Ayrıca şiddetin kaynağı konusunda biyolojik yaklaşımı reddedip, toplumsal kaynaklı olduğunu ileri süren araştırmacılar vardır.⁶³ Birinci dünya savaşı ile tartışılmaya başlayan şiddet konusu, ikinci dünya savaşı ile çeşitli disiplinlerce incelenmeye başlanmıştır. Savaşlarla insandaki saldırganlık dürtüsünün ortak ele alınması, saldırganlığın kültürel ve ahlaki olarak kötülenmesine neden olmuş ve bu duygu hakkında olumsuz değerlendirmeler yapılmıştır. Günümüzde ise bu dürtünün savunma amaçlı olup, organizmanın korunmasında önemli olduğu ileri sürülmektedir.⁶⁴

Mimetik teoriye göre dinin merkezinde inançların yerine kurban vardır.⁶⁵ Bütün dinlerin merkezinde kurbanın olduğu söylenemez. Az da olsa kurban uygulaması olmayan dinlerin olduğunu unutmamak gerekir. Girard'a göre kurban tanrıya bir şey sunmanın yerine toplumda oluşan şiddeti bertaraf etmek için uygulanmaktadır. Girard, kurbanda bulunması

---

⁶¹ Robbins, Jill, "Sacrifice", s.289.

⁶² Henninger, "Sacrifice", s.553.

⁶³ Köknel, Özcan, *Şiddet*, Altın Kitaplar Yayınevi, İst., 1996, s.20; Demirergi, Nalân – İşcan, Cüneyt, *Bu Ne Şiddet*, Kitle Yayınları, Ankara, 1994, s.99–115.

⁶⁴ Demirergi-işcan, *Bu Ne Şiddet*, s.111–112.

⁶⁵ Argyle, a.g.e. ,s.118.

gereken kurban, kurbanı ve tanrı üçlüsünden tanrı kavramını dikkate almamakta tanrının yerine toplumu koymaktadır.

Bu teoride şiddetin tanımı, çeşitleri yeterince açık değildir. Girard saldırganlık dürtüsüne bağlı olarak açığa çıkan şiddet konusunda ayırım yapmaksızın olumsuz yaklaşmaktadır. Girard'ın yanıldığı diğer bir konu ise, şiddeti yalnızca fiziksel olarak ele almasıdır. Şiddet tanımlarına baktığımızda ruhsal şiddet karşımıza çıkmaktadır. Şiddet sosyal ilişkiden kaynaklanan, herhangi bir ortamda veya durumda bir kişiye ya da gruba karşı, dolaylı veya doğrudan fiziksel ya da psikolojik hasar verecek olan veya veren her türlü söz, tavır, tehdit ve davranış olarak tanımlanmaktadır. Şiddet, insan vücuduna zarar veren maddi bir saldırı değil, zihinsel ve duygusal bakımdan bireyde hatırı sayılır tahribata yol açan bir etki olarak da değerlendirilmektedir.⁶⁶

Antropolojik açıdan konuya bakıldığında, şiddette toplumsal algının önemi ortaya çıkmaktadır. Toplumların şiddet algısı farklı olup,⁶⁷ bu durum dillerine yansımıştır. İngilizce'de şiddetin karşılığı olan "violence" fiziksel güç kullanarak öldürme, yaralama veya baskı kurma anlamlarına⁶⁸ gelirken, Arapça'da güçlü, kuvvetli⁶⁹ Türkçe'de ise bir hareketin derecesi, hız ve kaba kuvvet anlamlarına gelir.⁷⁰Günümüzdeki araştırmalar şiddetin İngilizce anlamı temel alınarak yapılmaktadır. Bunun yanında batılı araştırmacıların yaklaşımları şiddet araştırmalarında belirleyici rol oynamaktadır fakat batı merkezli yaklaşımlar tüm kültürler için geçerli değildir. Batı toplumlarında şiddetin fiziksel boyutu dikkat çekerken, Afrika'da manevi boyutu daha önemlidir. Afrika'da ruhsal tahrip batıdaki bedensel tahripten daha olumsuz karşılanmaktadır.⁷¹Fiziksel şiddetin olmadığı toplumlar bulunmaktadır. Venezuela'da Orinoca

---

⁶⁶ Ergil, Doğu, *Türkiye'de Terör ve Şiddet*, Turhan Kitapevi, Ankara, 1980, s. 3.

⁶⁷ Riches, David, "Şiddet Olgusu", ed. David Riches, *Antropolojik Açıdan Şiddet*, çev. Dilek Hattatoğlu Ayrıntı Yayınevi, İst., 1989, s.10–41.

⁶⁸ *Oxford Worldpower Dictionary*, ed. Sally Wehmeier, Oxford University Press, Oxford, 1993, s.685.

⁶⁹ İbrahim, Mustafa v.dğr., *El-Mu'cem-ul Vasît*, Çağrı Yay., İst., 1984. s. 475.

⁷⁰ Parlatır, İsmail v.dğr., *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, 8.bs., c. II, Ankara,1998.c. II, s. 2093.

⁷¹ Parkin, David. "Şiddet ve İrade", ed. David Riches, *Antropolojik Açıdan Şiddet*, çev. Dilek Hattatoğlu Ayrıntı Yayınevi, İst., 1989, s.249–271.

Nehri boyunca yaşayan Piaroalar'da fiziksel şiddetin olmadığı tespit edilmiştir.⁷² Bazı toplumlarda ise şiddetin kuralları belirlenmiştir. İspanya'da insanlar boğa güreşinde kılıç darbelerinin izlerini seyretmekten keyif alıp işin şiddet olduğunu akıllarına getirmemektedirler. Nedeni ise, kültürlerindeki hayvanlarla ilgili algıda yatmaktadır. Onlara göre boğa arenada öldürülmek için vardır. Boğa güreşi bir oyun olup kurallara uyulduğu sürece şiddet değildir. Matador kuralları çiğnediğinde şiddete başvurmuştur.⁷³ Bazı kültürlerde şiddetin korunma amaçlı kullanılması meşru sayılmıştır. Akdeniz ülkelerinde şiddet onur ve şerefi,⁷⁴ Aborjinlerde ise kişinin hakkını korumak için başvurması gereken bir yöntem olarak görülür.⁷⁵ Ülkemizde namusu korumak için yapılan şiddet bazı yörelerde toplum tarafından onay görmektedir. Bu tür örnekler çoğaltılabilir. Toplumlar şiddeti meşrulaştırmak için bazı kapıları açık bırakmışlardır. Kısacası şiddet bir araç olup kullanımını toplum belirlemektedir.⁷⁶ Bu durum, onların hukuk sistemine yansımakta ve toplumların algılarına, gelenek ve göreneklerine göre şekillenen hukukları şiddete cezai müeyyideler uygulamaktadır.

Girard, şiddet konusundaki toplumların algı farkını dikkate almadan, şiddet çeşitlerine dikkat etmeden konuya yaklaşmakta ve kurbanın şiddeti üzerine çektiği sonucuna varmaktadır. Şiddeti oluşturan nedenler ortadan kalkmadıkça kurbanın şiddeti azaltacağı fikrini savunmak yeterli değildir. Medyada şiddetin yer alması, ağır ekonomik sorunlar, göçler, gelir dağılımındaki dengesizlik, silahın erkekliğin sembolü sayılması, şiddeti körükleyen gelenek ve görenekler bertaraf edilmeden⁷⁷ şiddetin düşünce düzeyinde kötülüğü kabul

---

⁷² Overing, Joanna, "Şiddetsiz Bir Toplumda Yamyamlık Ölüm ve Egemenlik Görüntüleri", *Antropolojik Açıdan Şiddet*, çev. Dilek Hattatoğlu Ayrıntı Yayınevi, İst., 1989, s.111-130.

⁷³ Marvin, Garry, "İspanyol Boğa Güreşlerinde Şeref, Haysiyet ve Şiddet Sorunu", *Antropolojik Açıdan Şiddet*, çev. Dilek Hattatoğlu, Ayrıntı Yayınevi, İst., 1989,s.148-168.

⁷⁴ Marvin, Garry, "İspanyol Boğa Güreşlerinde Şeref, Haysiyet ve Şiddet Sorunu", *Antropolojik Açıdan Şiddet*, çev. Dilek Hattatoğlu, Ayrıntı Yayınevi, İst., 1989, s.156-157.

⁷⁵ McKnight, David, "Avustralya'daki Aborigine'lerin Kampında Toplu Dövüş", *Antropolojik Açıdan Şiddet*, çev. Dilek Hattatoğlu, Ayrıntı Yayınevi, İst., 1989,s.169-201.

⁷⁶ Copet-Rougier, Elisabeth, "Başsız Bir Toplumda Görünen ve Görünmeyen Şiddet", *Antropolojik Açıdan Şiddet*, çev. Dilek Hattatoğlu, Ayrıntı Yayınevi, İst., 1989,s.69-92.

⁷⁷ Balcıoğlu, İbrahim, *Şiddet ve Toplum*, Bilge Yay. ,İst., 2001,s.148-151.

görmeyen⁷⁸ şiddeti azaltmak mümkün değildir. Doğal olarak kurban kesenler de yaşadıkları ortamın şiddetinden etkileneceklerdir. Ekonomik, sosyolojik, psikolojik, antropolojik boyutları olan şiddetin kurbanla çözüleceğini ileri sürmek sağlıklı bir yaklaşım değildir. Ayrıca Fromm'un da belirttiği gibi kişinin kutsala bağlılığını sergileyen kurban kesme eyleminin altında yok etme güdüsünün olması gerekmez.⁷⁹

Ülkemizde, Girard'ın şiddet teorisine benzer bir teori Ali Murat Daryal tarafından geliştirilmiştir. Daryal, teorisini saldırganlık ve kan üzerine kurmuştur. Saldırganlığın doğuştan gelen biyolojik bir dürtü olduğunu savunan Daryal, saldırganlığın tatmin edilmesi için kişinin kan görmesi gerektiğini ileri sürer ve bunun için kurbanın gerekli olduğunu belirtir.⁸⁰ Kurbanda önemli olanın kan akıtmak olduğunu belirtip kurban kesmenin vacip, et dağıtmanın sünnet olduğundan hareket eden Daryal, tezini ispatlamak için Bakara Suresinin 30. ayetini göstermektedir. Mezkûr ayette meleklerin insanın yaratılacağını işitince "...kan dökcek insan mı yaratacaksın..."⁸¹ şeklindeki cevaplarından yola çıkarak insandaki kan akıtma içgüdüğü olduğu sonucuna varmaktadır.⁸² Kurban kesmenin toplumsal dayanışmayla alakası olmadığını savunan araştırmacı, kurbanın insandaki saldırganlık ve kan akıtma içgüdüğü tatmin ettiğini ileri sürmektedir. Bu içgüdüğünün tatmini için kurban kesenlerin kurban kanı görmelerinin gerekli olduğunu ileri sürmesine rağmen kurban kesemeyenlerin kanı akıtamayacak kadar yumuşak kalpli olduklarını, bu yüzden kesemiyorlarsa başkasına kestirmeleri gerektiğini belirtmektedir.⁸³ "*Kurban Kesmenin Psikolojik Temelleri*" adlı eserinde medeniyetleri kurban kesen ve kesmeyen olmak üzere ikiye ayıran araştırmacı kurban kesmeyen medeniyetlerin sporlarının kanlı, sert ve öldürücü olduğunu belirtmektedir. Kurban

---

⁷⁸ Köknel, *Şiddet*, s.15.

⁷⁹ Fromm, Erich, *İnsandaki Yıkıcılığın Kökenleri*, c.II, çev. Şükrü Alpagut, Payel Yay. , İst., 1985.s.9.

⁸⁰ Daryal, Ali Murat, *Kurban Kesmenin Psikolojik Temelleri*, İstanbul, 1980,s.117.

⁸¹ Bakara, 2/30.

⁸² Daryal, Ali Murat, *Dinî Hayatın Psiko-Sosyal Temelleri*, M.Ü.İ.F.Vakfı Yay. ,II. bs. İst.,1999,s.168.

⁸³ Daryal, *Dinî Hayatın Psiko-Sosyal Temelleri* , s. 168–170.

kesen ve kesmeyen medeniyetleri örneklerle karşılaştırarak kesen medeniyetlerin çeşitli açılardan üstün olduğu sonucuna varmaktadır.⁸⁴

Girard'ın görüşleri için geçerli olan eleştirilerin çoğu Daryal'ın düşünceleri için de geçerlidir. Yalnızca kanlı kurbanı ele almış, kansız kurban üzerine eğilmemiştir. Yüksek kültürlerden hareketle kurbanı incelemeye çalışmıştır. Kurbanın vacip olarak değerlendirmesine rağmen bu sadece Hanefi mezhebinde geçerlidir. Diğer mezhepler sünnet olduğunu savunmaktadır.⁸⁵ Çalışmasında medeniyetleri kurban kesen ve kesmeyen şeklinde keyfi bir tasnife tabi tutmuştur. Bu tasnifi Daryal'dan başka benimseyen yoktur. Çünkü dinler tarihçilerine göre kurban insanlık tarihi kadar eski denebilecek bir tarihe sahiptir. Tarihe baktığımızda kurban kesmeyen millet yok denecek kadar azdır. Kurban kesmeyen milletlerin sporların öldürücü olduğunu, sporcuların birbirini öldürmeye çalıştıklarını ifade etmek de yanlıştır. Birçok sporcu maç bitiminde birbiriyle dostça ilişkiler sergilemektedir.

Bu teoriye göre kurban kesemeyen fakirler taşıdıkları saldırganlık ve kan akıtma içgüdülerini tatmin edemedikleri için potansiyel olarak saldırganlığa yatkın insanlardır. Yine bu teorinin kurban kesenin başında beklemesi şartını yerine getirmek herkesçe uygun olmayabilir. Kan fobisi olan birisinin kurban başında bekleyip kan görmesi olumsuz sonuçlar verebilir. İslam'da vekâlet kurumu ihtiyaçlara cevap verme ve işleri kolaylaştırmak için vardır. Hasta, sakat veya yüreği kaldırmayan kimseleri sırf kan görsün diye kurban başına götürmek uygun bir davranış olmaz. Hac suresinin 37. ve 38. ayetlerinde kurbanın kanı ve etlerinin önemli olmadığı, önemli olanın ise Allah'a saygı(takva) olduğu belirtilmektedir. Kanı kutsayan yaklaşıma paralel kurbanda kanı öne çıkarmanın İslam'a uygun olduğunu savunmak yersiz ve yetersizdir. Kurban kesmenin insanda kan akıtma içgüdüsünü yumuşatacağını savunan Daryal, kurban kesmeye içi elvermeyenlerin zaten içgüdülerinin yumuşak olduğunu ifade etmektedir.⁸⁶ Bu yaklaşıma göre içi elvermeyenlerin kurban kesmesine gerek yoktur. Önemli olan kan ise kurban amacı olmaksızın kan akıtmak yeterli olabilir. Günümüz dünyasında insanlar gereğinden fazla kan görmelerine rağmen şiddet artmaktadır. Kan görmenin

---

⁸⁴ Daryal, *Murat Kurban Kesmenin Psikolojik Temelleri*, s.15–106.

⁸⁵ Bkz.Gözübenli, Beşir, "Farklı Bir Açıdan Kurban", *Yeni Ümit*, sy. 69, İzmir, 2005, s. 41–46.

⁸⁶ Daryal, *Dinî Hayatın Psiko-Sosyal Temelleri*, s.170.

sakıncalı olabileceği ihtimali göz ardı edilmemelidir. Kan görme bütün insanlarda yumuşamaya neden olmayıp, aksine kan akıtan bazı insanlarda bu içgüdü tahrik olup, tehlikeli olabilir.

Daryal'ın teorisi ülkemizdeki bazı araştırmacılar tarafından eleştirilirken, bazılarınca desteklenmektedir. Güç ve Özkan eleştirirken,⁸⁷ Sezen, Daryal'ın teorisini olumlu bulmakta,⁸⁸ Yel ise Girard'ın çıkış noktasından hareketle Daryal'ın sonucuna varmaktadır. Yel, şiddetin kaynağını taklitte görmekte, taklit sonrası kıskançlıkların doğduğunu ve şiddete zemin hazırlandığını savunmaktadır. Kurbanın şiddetten kaçınmada ve şiddeti gizlemede bir araç olduğunu, şiddeti frenleyerek karşı şiddetle yok ettiğini ileri sürmekte, birçok sporun kan görme eğiliminden kaynaklandığını belirterek Daryal'ın teorisini onaylamaktadır.⁸⁹

Şiddet teorisinden hareketle kurbanın etik olmadığı sonucuna varılabilir. Bu yaklaşıma göre kontrol edilemeyen şiddet duygusu hiç alakası olmayan, savunmasız masum bir hayvana yönlendirilerek yok edilmektedir. Dinlerin amaçlarından birisi de insanların içgüdülerini kontrol altına almaları için onları eğitmektir. Bunu göz ardı ederek kurbanı şiddetle ilişkilendirmek, daha sonra ona insanda bir kaynak bulmak için saldırganlık güdüsünü seçmek ve kurbanı bununla açıklamak konuyu özünden saptırmak olarak değerlendirilebilir.

7. Analitik Teori

Analitik teoriyi geliştiren C.G.Jung kurbanı kolektif bilinçdışı, arketip, self ve ego kavramlarından hareketle açıklamaya çalışmıştır. Jung'a göre insanın psikik yapısı bilinç, bireysel ve kolektif bilinçdışından oluşmakta olup, evrimle bize aktarılan kolektif bilinçdışının tüm insanlığa özgü yönleri bulunmaktadır. İnsan doğduğunda "tabula rasa" değildir.⁹⁰ Her insanda kolektif bilinçdışının içeriği sayılan arketipler mevcuttur. Arketiplerin bazıları kişiliğin oluşumunda etkin olduğu için Jung tarafından oldukça önemsenmiştir. Bunlardan belki de en önemlisi "self"tir. Self, diğer arketipleri ve bilinç düzeyine çıkışlarını düzenleyip, kişiliğin

---

⁸⁷ Güç, Ahmet, *Çeşitli Dinlerde ve İslâm'da Kurban*, s.355–361; Özkan, *Dinlerde Kurban Kültü*, s.136.

⁸⁸ Sezen, Yumni, *Kurban ve Din*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2004,s.217–224.

⁸⁹ Yel, Ali Murat, "Kurbanın Psiko-Sosyal Etkileri" , *Zaman Gazetesi*, 30 Ocak 2004

⁹⁰ Stevens, Anthony, *Jung*, çev. Ayda Çayır, Kaknüs Yay. , İst., 1999, s.51.

organizasyonunu yapar. Self arketipi geliştikçe insan kendini daha iyi anlamaya başlar. Ego ise, bilinç düzeyindeki algılardan, anılardan, düşüncelerden ve duygulardan oluşmaktadır.⁹¹

Jung'un ailesi dindar olup, kendisi de bir süre kilise okuluna devam etmiştir. Hristiyanlıktaki kurban inancı ve Evharistiya töreni ona ilham kaynağı olmuştur. Hristiyanlara göre Hz. İsa Tanrı'nın oğluydu, dolayısıyla O'ndan bir parçaydı. Hristiyan öğretisine göre Tanrı'nın oğlu İsa Tanrı tarafından kurban için gönderilmiş, kurban olduktan sonra tekrar canlanmıştı. Jung bu şemayı insana indirgeyerek kurbanı açıklamaktadır. Kurban olan İsa nasıl ki Tanrı'nın parçasıysa Tanrı'ya sunduğumuz hediye de "self" in bir parçasıdır. Jung sürekli tekrarlanan ritüellerin insan ruhunda köklerinin varlığını savunmaktadır.⁹² Jung, kurbanı ele alırken sosyal çevreyi dikkate almamış, kurbanı ruhsal açıdan yaklaşıp, kökenini insan ruhunda aramıştır. Jung'a göre ego, psişenin (bilinç ve bilinçdışı, bedensel ve ruhsal tüm fonksiyonların oluşturduğu bütün) kutsala hizmet eden self tarafından organize edildiğini zamanla öğrenmeye başlar. Bunun sonucu olarak hayatın gizli anlam ve amacını anlamaya yönelir. Bu süreçte self, egoyu kendisine obje yapar. Ego sonunda self için kurban hizmetleri sunmayı öğrenir. Self daha çok kurban isteyince ego kurban için araştırmalarda bulunur.⁹³ Jung için kurban geleneksel anlamdan daha farklı anlamlar taşımaktadır. Kurbanı ruhsal olarak ele aldığı için sabır, kendini adama, fedakârlık vb. şeyleri egonun self için kurbanları olarak görmektedir.⁹⁴ Jung, kurbanı ele alırken birçok araştırmacının aksine hayvan boğazlama ve kan konularına değinmeyip, kurbanı sembolik olarak izah etmeye çalışmıştır.⁹⁵

Jung, daha önceki araştırmacılar tarafından ihmal edilen kurbanın insan psikolojisindeki temellerini açıklamaya çalışması ve sembolik yaklaşımı ile konuya farklı

---

⁹¹ Bkz. Gençtan, Engin, *Psikanaliz ve Sonrası*, s.170-183; Frieda Fordham, *Jung Psikolojisinin Ana Hatları*, çev. Aslan Yalçınar, Say Yayınları, İstanbul, 1983, s.62-94; Stevens, Anthony, Jung, s.61-70; Jung, C. G., *Bilinç ve Bilinçaltının İşlevi*, çev. Engin Büyükin, Say Yayınları, İstanbul, 1982, s.75-125; Ender Gürol, *C.G.Jung*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1967, s.19-53.

⁹² Argyle, Michael, *Psychology and Religion*, s.119.

⁹³ Bkz. Jung, C.G., *Psychology of the Unconscious: A Study of the Transformations and Symbolism of Libido*, translator Beatrice M. Hinkle, Moffat Yard and Company New York, 1916, s.428-484.

⁹⁴ Menuhin, Joel Ryce, *Jung and the Monotheisms: Judaism, Christianity, and Islam*, Routledge, New York, 1994, s.105-107.

⁹⁵ Argyle, Michael, *Psychology and Religion*, s.119.

açından bakması kurban araştırmalarına zenginlik katmıştır. Fakat kurbanın sosyolojik boyutunu ihmal edip yalnızca insanın ruhsal hayatına indirilmesi nedeniyle eleştirilmiştir. Ayrıca Jung'un kurbanı sembolik yaklaşımı beraberinde bazı sıkıntılar getirmektedir. Herhangi bir konu sembolik olarak ele alındığında hakkında istenileni söylemek kolaylaşmaktadır. Bir diğer konu ise diğer araştırmacılar kansız kurbanı ihmal ederken Jung tam aksine kanlı kurban konusu ihmal etmiştir.

8. Arketip Teorisi

Kurbanın kökenine dair bir diğer teori Eliade tarafından ileri sürülmüştür. Eliade, ilkel formlarda dinin arketipini araştırmış, dinî tecrübenin ifadeleri üzerinde durmuştur. Eliade'ye göre, dinî tecrübenin ifadesi sayılıp düzenli olarak tekrarlanan eylemler kutsalla ilişkili arketipsel davranışlardır.⁹⁶ Bir nesne veya eylemin gerçek olması için bir arketipin taklit edilmesinin gerekli olduğunu savunmuştur. Ona göre, insan arketipik olma eğiliminde olduğu için örnek modeli olmayan her şey anlamsız ve gerçek olmaktan yoksundur. Eliade, kurbanın Tanrı tarafından gösterilen ilk kurban sunma töreninin aynen tekrarı olup, aynı mitsel durum içinde cereyan ettiğini ileri sürmektedir. Bir başka ifadeyle, tüm kurbanlar ilk kurbanın tekrarı ve onun muadili olup, ilk kurbanın mitsel denkleğinde icra edilirler. Bu şekilde din dışı zaman ve arketiplerin tekrarı ile gizlice tarih yok edilmektedir. Örnek davranışı tekrar ederek bir yerde yeniden üreten kişi olayın gerçekleştiği mitsel çağa gitmiş ve o anı yaşamış olmaktadır.⁹⁷

Bu konuda Eliade gibi düşünen, onun fikirlerine benzer görüşler ileri süren araştırmacılar bulunmaktadır. Mitoloji konusundaki araştırmalarından tanınan Campbell ritüelleri mitle ilişkilendirip, ritüele katılan bireyin mitolojik olan ilk tecrübeyi yaşadığını ileri sürmektedir.⁹⁸ Ritüel sayesinde kutsalla ilişkinin kurulmasının her ne kadar tarihsel boyutları olsa da ritüeller bireyin tecrübe etmesiyle tarihsellik boyutunu yitirmektedirler.⁹⁹

---

⁹⁶ Alper, Ömer Mahir, *Batıda Din Çalışmaları*, Metropol Yayınları, İstanbul, 2002, s.52–53.

⁹⁷ Eliade, Mircea, *Ebedi Dönüş Mitosu*, çev. Ümit Altuğ, İmge Kitabevi, Ankara, 1994, s.47–48.

⁹⁸ Elkins, David N., *Beyond Religion*, Quest Books Theosophical Publishing House, USA, 1998, s.199.

⁹⁹ Elkins, a.g.e. ,s.200.

Eliade, bir yerde ilk kurbanın vahiyle başladığını, kurbanın ilk defa meşrulaştırılmasının Tanrı'nın müdahalesiyle gerçekleştiğini savunmaktadır. Ona göre insanlar ev veya tapınak yaparken, yerleşim için bir köy oluştururken bu ilk kurbanı tekrar etmektedirler. Eliade, kurbanlarda ayırım yapmaksızın tüm kurbanların ilk kurbanın tekrarı olduğunu ileri sürmektedir. Ona göre insan kurbanları bile ilk kurbanın tekrarıdır.¹⁰⁰Eliade, kurbanla dair şölen ve bayramların bu ilk modelin kutsallığını güncelleştirmek ve insanlara öğretmek amacı taşıdığını ileri sürmektedir.¹⁰¹

Eliade, kurbanın kökenini ilkelerde arayan ve kurbanı bazı nedenlere indirgeyen araştırmacılardan ayrılmaktadır. Kurbanın anlaşılması için ilahî boyutun önemini vurgulamıştır. Eliade, bu yaklaşımıyla kurbanın kökenine dair yapılan çalışmalara önemli katkıda bulunmuştur. Fakat diğer teoriler gibi ihmal ettiği noktalar vardır. Eliade, kurban konusunda sosyolojik ve psikolojik boyutları ihmal etmiştir. Çünkü insan ruhunda yer bulmayan bir şeyin devam etmesi zordur. İnsan ruhunda yer etmiş inançlar da davranış haline gelmek için çevreye ihtiyaç duyarlar. Toplumsal ortamın yaklaşımı davranışları güçlendirir veya zayıflatır. İlk kurbanın gerçekleşmesinde ve tekrarında sosyolojik ve psikolojik faktörler oldukça önemli olmuştur. Bunların yanında Eliade'nin geliştirdiği kurbanın kökenine dair teorisinde belirsizlikler vardır. İlk kurban ne zaman, nerede, nasıl gerçekleşmiştir? Kurban tekrarlanarak nasıl formüle edilmiştir? İlk kurban sunusu nedir? vb. soruların cevabına yönelik açıklamalar teoride bulunmamaktadır.

Değerlendirme

Geçen yüzyılın başlarında biyoloji bilimi önem kazanmış, kimyadan biyolojiye doğru bir geçiş başlamıştı.¹⁰² Bu geçiş daha sonra yüzyılın paradigmasını etkilemiştir. Darwin bu değişime katkıda bulunan en büyük aktör olmuştur. Ortaya attığı evrim teorisi sosyal bilimlerdeki konuya yaklaşım biçimini de etkilemiştir. İlk dönemlerde bilim adamları bu teorinin

---

¹⁰⁰ Eliade, Mircea, *Kutsal ve Dindışı*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara, 1991, s.80.

¹⁰¹ Eliade, *Kutsal ve Dindışı*, s.66.

¹⁰² Malony, H. Newton, "Behavioral Theory and Religious Experience", *Handbook of Religious Experience*, ed. Ralph W. Hood JR, Religious Education Press, Birmingham, Alabama, 1995, s.376–396.

büyüsüne kapılıp evrimci, pozitivist ve indirgemeci katı bir bilimsel anlayışı kendi alanlarına uygulamaya başlamışlardır. Bu anlayışa göre her şeyin bir ilkel başlangıç noktası olup, zamanla değişerek günümüze gelmiştir. Yapılan çalışmalarda din indirgemeci bir anlayışla insan zihninin veya toplumsal hayatın ürünü olarak değerlendirilmiştir. Cılız itirazlar olmasına rağmen bu yaklaşım kurban çalışmaları için de geçerli olmuştur. Tarihî açıdan oldukça eski olan kurban ritüelinin kökeni, evrimci ve indirgemeci yaklaşımla bazı ilkel topluluklardan hareketle incelenmiştir. Bu dönemde çeşitli bilim dallarının yeni kurulması ve yeterince disipline olamamalarının doğurduğu kargaşa araştırmacılara hem serbestlik hem de cesaret vermiştir. Bazı araştırmacılar saha araştırmasının gereksizliğini¹⁰³savunmuş, bazıları ücret karşılığı çadırlarında özel ayinler tertip ettirmiştir.¹⁰⁴ Araştırmacılar, kurbanın kökeni konusunda bulgulardan çok entelektüel birikimlerinden aldıkları güçle teori geliştirmişlerdir. Bunların yanında araştırmacıların içinde yetiştikleri kültürel ortam, bağlı oldukları bilim dalı ve inceledikleri saha onları sınırlandırmıştır. Burada önemli olan bir diğer nokta ise yanıltıcı yol işaretleridir. Araştırmacı bu konuda yeterli donanıma sahip değilse yozlaşmış kurban uygulamasını tüm kurbanların kökeni gibi görebilir. Bir diğer zorluk ise kurbanın yapısından kaynaklanmaktadır. Kurban çeşitleri ve sunularının oldukça geniş bir yelpazeye yayılması, çok boyutlu olması, kurban ritüelini uygulayanların kendilerine özgü amaçlarının bulunması, toplumların yaşantıları, dinlerin kurban anlayışı ve tanrı tasavvurları gibi faktörler kurban konusunu oldukça karmaşık hale sokmakta, kapsamlı bir teori geliştirmeyi zorlaştırmaktadır.

Bir kurban teorisinde din, birey, toplum üçlüsü bütün olarak ele alınması gerekirken teorisyenler birey veya toplumdaki hareketle konuya yaklaşmışlardır. Teorinin din, birey ve toplum temeline dayalı olması yanılgıyı aza indirebilir. Kanlı kurban öncesi insanın tanrıyla bir şekilde iletişim kurmayı öğrenmiş, ona bir şeyler sunma ve hayvan boğazlama davranışını kazanmış olması gerekir. Fakat canlı bir hayvanı öldürmenin doğurduğu bazı sıkıntılar (öldürmeye bağlı suçluluk duygusu, öldürülen hayvanın ruhundan çekinme vs.) yaşamış olmaları muhtemeldir. Yaşanan bu psikolojik sıkıntılardan insanı kurtarmak ve kanlı kurbanı meşrulaştırmak için dinin devreye girip tanrı adına yapılması şartıyla onayladığı ileri

---

¹⁰³ Pritchard, *İlkelerde Din*, s.43.

¹⁰⁴ Pritchard, *a.g.e.*, s.53.

sürülebilir. Kansı kurban sunuları gibi hayvan boğazlama daha sonra tanrıya sunuya dönüşüp dini bir ritüel olması akla uygun gelmektedir. İnsandaki ritüel eğilimi bu süreci olumlu yönde etkilemiştir. Çünkü insan ritüele eğilimli bir varlık olup, din ve insandaki ritüele olan eğilimin karşılıklı ilişkisi sonrası dini ritüeller ortaya çıkar.¹⁰⁵ Kurban ritüelinin devamını sağlayan faktörler ise psikolojik ve sosyolojik olarak ikiye ayrılabilir. İnsandaki kutsalla ilişki arzusu, minnettarlık, arınma, korunma, gelecek kaygısı gibi duygular kurban ritüelinin uygulanmasını, benimsenmesini ve insanın ruhsal hayatında kalıcılığını kolaylaştırmıştır. Sosyolojik olarak ise yaşanan toplumsal sıkıntıları aşma, kontrol, topluma aidiyetin onaylanması, dayanışma ruhunun canlanması ve kurbanın şölen yönünün olması gibi faktörler kurban uygulamalarının toplumsal hayatta kabul görüp tekrarlanmasını etkilemiştir.

Sonuç olarak, ilk kurbanın neden ve nasıl ortaya çıkıp günümüze kadar hangi aşamalardan geçerek geldiğini ortaya koymak oldukça zor görünmektedir. Dini metinlerde kurban ilk olarak Habil ve Kabil kıssasında anlatılmaktadır¹⁰⁶ fakat kutsal metinlerde bunların ilk kurban olduğuna dair bir ifade yoktur. Dinlerin amacı açısından konuya bakıldığında bu durum kolayca anlaşılabilir. Dinler bilimsel kaygıdan ziyade insanları bu kıssaya inanmaya çağırıp, kıssa üzerinden terbiye etmeye çalışırlar. Fakat bilimsel çalışmalarda uyulması gereken kurallar olmasına rağmen bazı araştırmacıların yaptığı gibi bilimsel kurallara uyma kaygısı taşımadan, entelektüel birikimin verdiği güçle kurguya dayalı teoriler üretme ve kurbanı bu teorilere indirgeme çabaları da kurbanın orijinini bilimsel olarak ispatlamaktan uzaktır.

---

¹⁰⁵ Spilka, Bernard, "Religious Practice, Ritual and Prayer", Handbook of Religion, ed. Raymond F. Paloutzian, Crystall L. Park, The Guild Press, New York, London 2005, s.365-375

¹⁰⁶ Tekvin, 4/3-8; İbranilere Mektup, 11/4-6; Mâide, 5/27.

Bibliyografya

- Alper, Ömer Mahir, *Batıda Din Çalışmaları*, Metropol Yayınları, İstanbul, 2002
- Argyle, Michael, *Psychology and Religion*, Routledge, Yew York, 2000
- Aydın, Mehmet, *Din Felsefesi*, D.E.Ü.Yay. , İzmir, 1990,
- Balcıoğlu, İbrahim, *Şiddet ve Toplum*, Bilge Yay. , İst., 2001
- Budak, Selçuk, *Psikoloji Sözlüğü*, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 2000
- Claude, Lévi-Strauss, *Yaban Düşünce*, çev. Tahsin Yücel, Hürriyet Vakfı Yay., İst.,1984
- Copet-Rougier, Elisabeth, “Başsız Bir Toplumda Görünen ve Görünmeyen Şiddet”, *Antropolojik Açıdan Şiddet*, çev. Dilek Hattatoğlu, Ayrıntı Yayınevi, İst., 1989, s.69-92.
- Çetin, Özer, *Kurban ile İlgili İnanç ve Tutumlar*, Basılmamış Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 2008
- Daryal, Ali Murat, *Dinî Hayatın Psiko-Sosyal Temelleri*, M.Ü.İ.F.Vakfı Yay. , II. bs. İst.,1999.
- Daryal, Ali Murat, *Kurban Kesmenin Psikolojik Temelleri*, İstanbul, 1980.
- Demirergi, Nalân – İşcan, Cüneyt, *Bu Ne Şiddet*, Kitle Yayınları, Ankara, 1994
- Eliade, Mircae, *Ebedi Dönüş Mitosu*, çev. Ümit Altuğ, İmge Kitabevi, Ankara, 1994
- Eliade, Mircae, *Kutsal ve Dindışı*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara, 1991
- Elkins, David N. , *Beyond Religion*, Quest Books Theosophical Publishing House, USA, 1998
- Ergil, Doğu, *Türkiye’de Terör ve Şiddet*, Turhan Kitapevi, Ankara, 1980
- Feist, Jess,-Feist, Gregory J., *Theories of Personality*, Sixth Edition, Mcgrow Hill, New York , 2006
- Freud, Sigmund, *Musa ve Tektanrıcılık*, çev. Erol Selvi, Dergâh Yayınları, İst., 1976
- Freud, Sigmund, *Totem ve Tabu*, çev. K.Sahir Sel, Sosyal Yay. , İst., 1984
- Frieda Fordham, *Jung Psikolojisinin Ana Hatları*, çev. Aslan Yalçın, Say Yayınları, İstanbul , 1983

- Fromm, Erich, *İnsandaki Yıkıcılığın Kökenleri*, c.II, çev. Şükrü Alpagut, Payel Yay., İst., 1985
- Fromm, Erich, *Freud Düşüncesinin Büyüklüğü ve Sınırları*, çev. Aydın Arıtan, Arıtan Yayınları, II. bs., İst., 1980
- Gençtan, Engin, *Psikanaliz ve Sonrası*, Remzi Kitabevi, IX. bs., İst., 2000
- Girard René, "Kan, Arınma ve Şiddet Döngüsü", çev. Kaya Genç, *Cogito*, sy. 37, 2003, s. 209–229.
- Girard, René, *Kutsal ve Şiddet*, çev. Nemciye Alpay, Kanat Yay., İstanbul, 2003
- Gözübenli, Beşir, "Farklı Bir Açıdan Kurban", *Yeni Ümit*, sy. 69, İzmir, 2005, s. 41–46.
- Güç, Ahmet, *Çeşitli Dinlerde ve İslâm'da Kurban*, Düşünce Kitabevi, Bursa 2003
- Gürol, Ender, *C.G.Jung*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1967
- Henninger, Joseph, "Sacrifice", *Encyclopedia of Religion*, c.XII, ed. Mircea Eliade, Macmillian Publishing Company, New York, 1987, s.544–556
- Hubert, Henri-Mauss, Marcel, *Sacrifice: Its Nature and Function*, Translated by W.D.Halls, University of Chicago Press, Chicago, 1964
- İbrahim, Mustafa v.dğr., *El-Mu'cem-ul Vasîf*, Çağrı Yay., İst., 1984.
- İncil
- James, E.O., "Sacrifice", *Encyclopedia of Religion And Ethics*, ed. James Hastings, T&T Clark, c.XI, Edinburgh, 1994, s.1–7
- James, G.Williams, *The Girard Reader*, New York, 1996,
- Jung, C.G., *Psychology of the Unconscious: A Study of the Transformations and Symbolism of Libido*, translator Beatrice M. Hinkle, Moffat Yard and Company New York, 1916
- Jung, C. G., *Bilinç ve Bilinçaltının İşlevi*, çev. Engin Büyükinal, Say Yayınları, İstanbul, 1982
- Köknel, Özcan, *Şiddet*, Altın Kitaplar Yayınevi, İst., 1996
- Köse, Ali, *Freud ve Din*, İz Yayıncılık, İst., 2000

Kroeber, Alfred L, "Totem and Taboo: An Ethnologic Psychoanalysis" ed.Lessa, William A.-Vogt, Evon Z. , *Reader in Comparative Religion An Anthropological Approach*, Second Edition, Harper&Row Publishers, New York, 1965

Kur'an-ı Kerim

Lessa, William A.-Vogt, Evon Z. , *Reader in Comparative Religion An Anthropological Approach*, Second edition, Harper&Row Publishers, New York, 1965

Malony, H. Newton, "Behavioral Theory and Religious Experience", *Handbook of Religious Experience*, ed. Ralph W.Hood JR, Religious Education Press, Birmingham, Alabama, 1995, s.376–396.

Marvin, Garry, "İspanyol Boğa Güreşlerinde Şeref, Haysiyet ve Şiddet Sorunu", *Antropolojik Açıdan Şiddet*, çev. Dilek Hattatoğlu, Ayrıntı Yayınevi, İst., 1989, s.148–168.

Marvin, Garry, "İspanyol Boğa Güreşlerinde Şeref, Haysiyet ve Şiddet Sorunu" *Antropolojik Açıdan Şiddet*, çev. Dilek Hattatoğlu, Ayrıntı Yayınevi, İst., 1989, s.156–157.

McCrae, Robert R. ,Mainstream Personality Psychology and the Study of Religion, *Journal of Personality*,67;6,1999, s.1209–1217

McKnight, David, "Avustralya'daki Aborigine'lerin Kampında Toplu Dövüş", *Antropolojik Açıdan Şiddet*, çev. Dilek Hattatoğlu, Ayrıntı Yayınevi, İst., 1989,s.169–201.

Menuhin, Joel Ryce, *Jung and the Monotheisms: Judaism, Christianity, and Islam*, Routledge, New York, 1994

Morris, Brian, *Din Üzerine Antropolojik İncelemeler*, çev. Tayfun Atay, İmge Yay., İst., 2004

Nisbet, Robert, "Hubert, Henri", *Encyclopedia of Religion*, c.VI, ed. Mircea Eliade, Macmillian Publishing Company, New York, 1987, s.489–490

Nisbet, Robert, "Mauss, Marcel", *Encyclopedia of Religion*, c.IX, ed. Mircea Eliade, Macmillian Publishing Company, New York, 1987, s.289–290.

Overing, Joanna, "Şiddetsiz Bir Toplumda Yamyamlık Ölüm ve Egemenlik Görüntüleri", *Antropolojik Açıdan Şiddet*, çev. Dilek Hattatoğlu Ayrıntı Yayınevi, İst., 1989, s.111–130.

- Oxford Worldpower Dictionary*, ed. Sally Wehmeier, Oxford University Press, Oxford, 1993
- Özkan, Ali Rafet, *Dinlerde Kurban Kültü*, Akçağ Yay., Ankara, 2003
- Parkin, David. “Şiddet ve İrade” ed. David Riches, *Antropolojik Açıdan Şiddet*, çev. Dilek Hattatoğlu Ayrıntı Yayınevi, İst., 1989,s.249–271.
- Parlatır, İsmail v.dğr., *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yay., 8.bs., c. II, Ankara,1998
- Pritchard, E. Evans, *Nuer Religion*, Oxford University Press, New York, 1956
- Pritchard, Evans, *İlkelerde Din*, çev. Hüseyin Portakal, Öteki Yayınevi, Ankara, 1999
- Riches, David, “Şiddet Olgusu”, ed.David Riches, *Antropolojik Açıdan Şiddet*, çev. Dilek Hattatoğlu Ayrıntı Yayınevi, İst., 1989, s.10–41.
- Robbins, Jill,“Sacrife”, *Critical Terms For Religious Studies*, ed. Mark C.Taylor, The University of Chigago Press,1998,ss.285–297
- Scheffczyk, Leo, “Sacrifice”, *Encyclopedia of Theology*, ed.Karl Rahner, Crossroad, New York, 1986, s. 1489.
- Sezen, Yumni, *Kurban ve Din*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2004
- Smith, W.R.,*Lectures on the Religion of the Semites*, D.Appleton & Co. , New York, 1889
- Spilka,Bernard, “Religious Praticce,Ritüal and Prayer”, *Handbook of Religion*, ed.Raymond F.Paloutzian, Crystall L.Park,The Guild Press,New York,London 2005,s.365-375
- Stevens, Anthony, *Jung*, Kaknüs Yay., çev. Ayda Çayır, İst., 1999
- Tevrat
- Tylor, E.B. , *Primitive Culture*, Volume II, U.S.A. , 1920
- Yel, Ali Murat, “Kurbanın Psiko-Sosyal Etkileri” , *Zaman Gazetesi*,30 Ocak 2004
- Yves, Michaud, *Şiddet*, çev.Cem Muhtaroğlu, İletişim Yayınları, İst., tsz.

Theories of Sacrifice

Citation/©- Çetin, Ö. (2009). Theories of Sacrifice, *Çukurova University Journal of Faculty of Divinity* 9 (1), 189-221.

Abstract- *From at the beginning of last century scientists who belong to different science fields had started to study on sacrifice subject. Effect of evolution theory is seen at the most of these studies. The researchers effected of evolution theory had studied on sacrifice and developed different theories related to origin of sacrifice. There are lots of theories on sacrifice. The reasons of this are scientists having different science fields, searching on different cultural areas and the complex form of the sacrifice. Theories have provided better understanding of the sacrifice by dealing with different views. At this study, most popular some sacrifice theories will be introduced and searched the critics on them. These theories are gift theory, communion theory, connection theory, magic theory, psychoanalysis theory, mimetic theory, analytic theory and archetype theory.*

Key Words- Sacrifice, theory, blood, gift, totem, violence, magic, archetyp.